

Dujto migracia

Kompilacia katar e editorja

Droma migraciake le vlixiko-romengi | Avilipen and-i Ratutni Evropa | E Amerike | E phirutnengi recepcia and-e thema kaj resle

➤ *And-o maškar le 19-to šeliberšesko, kerda pes jekh dujto miškipe migraciako, savo paruvda i romani populacia and-i sasti lumja. Kalderaša, lovarja thaj aver grupe romenge andar i Maškarutni thaj Telutni-Divesutni Evropa gele karing o divesutne thaj ratutne riga, thaj resle vi and-i Amerika thaj Australia. Kadaja dujto migracia, anavjardi kadja palal o angluno talazo migraciako and-i Evropa karing 1400, kerda pes palal e bare socialo paruvipnata, specialo o phaglipen le robijako and-i Valachia thaj Moldova, thaj o biandipen le industrializaciako.*

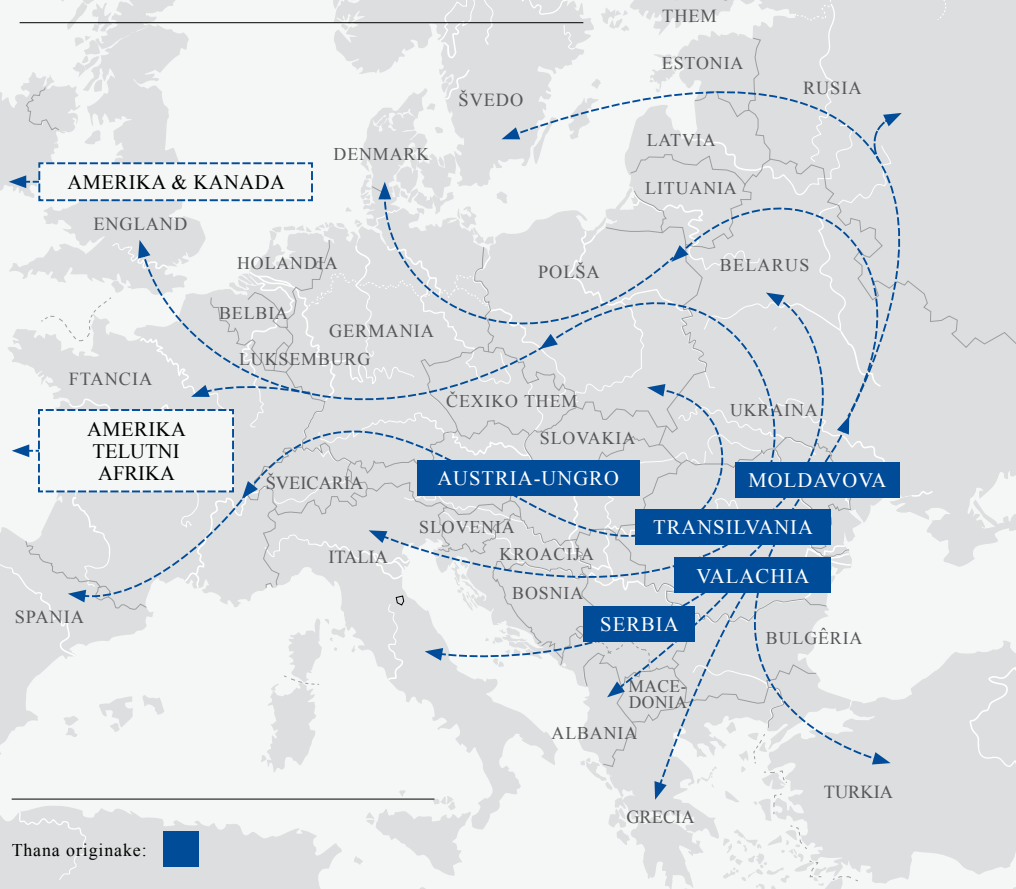
ANGLOAVAV

And-o 1857, jekh berš palal so i robija sas komplet phagli, sas 33267 akana meste/slobodo familie and-i Valachia; 6241 andar lende sasas roburja le themeske, 12081 roburja le Khangerjake. 14945 familije sasa le rajenge/bojarjenge. And-i Moldova sas da 20000 familije. Kana and-i svaki familia sas, te phenas, panž žene, atoska pretele 250000 roma živisarde and-e duj principatura. And-i sasti Maškarutni thaj Telutni-Divesutni Evropa sas jekh dosta zurali populacia romengi.

Politikane, ekonomikane thaj socialo revolucije ligarde k-i emigracia andar kadava regiono de katar 1850 orde. Themutne miškimata emancipaciake, maripnata, i revolucia industrialo thaj, sa kadja, o nevipen le themengo, sas e rezonura kaj kerde le manušen andar sarre etnikane grupe te meken penge thana kaj bešenas. E roma na sas “putarde k-i emigracia” maj but avere grupendar populacijenge. Ama o phaglipen le robijako and-i Moldova thaj Valachia putarde lenge neve phuvja ande lengo sigjardo rodipen neve ekonomikane dromengo. [III. 2]

E roma emigrisarde katar e granicake zone le Moldovake thaj Valachiake, thaj vi andar e perutne regionura sar Basarabia, Ratutni Transilvania, Banat haj Upruni-Divesutni

ŠERUTNE DROMA LE DUJTO MIGRACIAKE III. 1

Serbia. Maj palal, isi evidenca kaj pe migracia le romengi andar pretele sasti Balkaniakani Peninsula thaj andar o Ungriko Them thaj Slovakia. Special e vlixiko-roma, ama vi roma avere gru-

penge, gele karing e divesutne riga and-i Rusia, thaj kering e uprune riga and-i Skandinavia, karing i Ratutni Evropa, Upruni thaj Telutni Amerika, thaj vi and-i Australia. [III. 2]

“VLAXIKO”-ROMA

O alav “vlax” sas labjardo/uzime andar o 20to šeliberš vaš e roma savengi čhib sikavel jekh zurali valaxiko (rumunikani) influensa. E vlxiko-roma si, maškar aver, e kaldararja, e lovarja, e gurbetja haj e roma džambaša. E vlxiko-roma si dikhle sar kodola save astarde thaj inkerde i Dujto Migracia. Ande but thema kaj resle, von inkerdile ulavde le aba thanjarde romendar thaj kerde jekh nevo stratum and-i romani populacia.

O žantripen (i sciencia), sar vi orta o dikipen/image le vlxiko-romengo, butivar dikhel len sar e maj “tradicionalo”, arxaiko grupura andar kodola save inkerde jekh predominant indo-arikani čhib thaj kultura. Ama, o Angus Frase, o britanikano rom istoriko, tradia amare jakha po fakte ke kadala patajaipnata/assumpcije našti te oven dikhle sar probe/čačaripnata.

III. 2

III. 3

Žuvlja kalderaša and-o maršo and-o England, 1911

(katar Fraser 1992, p. 232)

O DROM LE JOHANESKO DIMITRI-TAIKON KARING ŠVEDO

“o Carl Herman Tillhagen dašti phenel amenge pala’ i origina le švedikane Taikonjengi, I familia le bare paramisjarjeski Johan Dimitri-Taikon:

Zi and-o berš 1906, o Taikon vaj Miklosič, lesko romano anav, fal pes ke bešlo special and-i Rusia, kaj pinžarel lan de katar o Baku and-o telunipen-divesutnipen (sud-est) ži k-o Arxangelsk and-o uprinipen/ratutnipen (nord-vest). Sa ande kodova berš, vov phirda karin o Balkani, thaj karing Polša thaj Finitiko Them. Fal pes ke kahlo, ande p’o drom, vi andar Italia, Austria, Čexoslovakia thaj Germanija. Nesave berš anglal o Angluto Lumjako Maripen vizitisarda o Švedo, kaj phirda maj but berša. Vov nakhavda e palutne 30berša eksklusiv and-o Švedo, kaj dikhla p-o trajo peske familiako kerindoj buti xarkumasa, artizano phuvjko-butjengo thaj bašavno. Andar 1942, vov thaj pirro anturažo bešle and-o Švedo svako berš andi vrama le ivendeski.”

III. 4 (amboldo katar Vossen 1983, p. 61)

DROMA MIGRACIAKE
LE VLAXIKO-ROMENGI

E rumunikane kalderaša si dikhle sar o maj mobilo grupo romengo. Sar roburja, von sas le themeske, thaj kado si ke von aba sas (jekh rig) phirutne thaj kerde pengi buti phirindoj ande varesave regionura. E kalderaša mekle o than gelindoj duje dromenca. Jekh tradia len karing e uprune riga, aver karing o Balkani, special and-i akanutni Serbia; othar, but roma gele maj dur karing o ratunipe/vest. I migracia le kalderašengi thaj avere grupurengi and-o Balkani nanaj dokumentime, šeral pe kodo so interesil amen, lako širdipen/astaripen. Sa maj probabil voj kerda pes durutnes karing o 19-to šeliberš. Ama isi bari evidenca migraciaki p-e uprune droma.

And-o 1860, e anglune kalderaša resle k-o Krakow, savo ande kodoja vrama sas p-o teritorio le Austro-Ungrosko. Ovindoj austrikane themutne, bute romen andar Transilvania thaj Banat sas len phi-

ripnaske dokumentura penca. O rusikano rom specialisto Lev Čerenkov phenel kaj e kalderaša inke si anavjarde “ostrijaki” (austriakura) le thanjarde polšikane romendar avdives. Nesave neve imigrantura and-i Polša žumavde te resen jekhe maj bare poziciate maškar e aba thanjarde roma; i familia Kwieki kerda jekh dinastia “rajengi”.

But kaldararja thaj čurarja gele maj dur andar i Polša and-i Rusia thaj Skandinavia. o Išvan Demeter, jekh andar e anglune roma imigrantura and-i Rusia, phenda palal maj but berša ke peski familia emigrisarda special anda e bare dote vaš e žuvlja. I familia Demeter phirda perdal i Rusia, aresli and-i Mančurija thaj maj palal bešli and-i Maškarutni Rusia. O dad le Išvanesko thaj leski familia resle čak and-i Algeria. O grupo le Išnavnesko Demeter na sas jekh korkorutno kazo. E maj but kaldararja and-i Francia, misaljake, na aresle othe anglal 1870, ama imigrisarde maj palal andar i Rusia. Lenge čhiban isi lan lava andar o rusikano sadivesutno vakeripen, savo si jekh šužo signo ke von bešle anglal and-i Rusia. [III. 4]

But kaldararja thaj čurarja gele maj dur and-i Skandinavia. Athar avel ke e njamurma le Išvaneske Demeter na bešen numaj and-i Francia, Italia, Germanija, ama vi and-o Švedo. E familiake anava sa kadja sikaven ke but skandinavikane imigrantura bešle maj anglal and-i Rusia.

K-i paš le 19-to šeliberšeski, e lovarja ačhile andr-e avdivesutne ungarinake granice, and-i Transilvania thaj Banat. Ande jekh angluni grupa migraciaki, and-o 1860-70, e lovarja gele andar o Ungriko Them and-i Čexia thaj Slovakia, thaj maj dur and-i Germanija. Nesave andar lende gele palal i armija and-o Austro-Prusikano maripen thaj ačhile and-i Čexia, anglal te aven and-i Austria. Aver gele karing i Polša thaj maj palal karing i Rusia. E phiripnata le verver grupurenge lovarjenge ačhavidile numaj and-o 1914, palal o pharipen le Anglune Lumjako Maripnasko; sas jekh temporaro ačhavidipen, ke and-ivrama le hungarikane vazdipnasko andar 1956, but lovarja avile palem and-i Austria.

DEKSTERITETA UŠARDI, BARE POKINIPNATA

“*Andr-odova so von sas and-i Britania, von andine jekh sung orientalo šukaripnasko and-i dopaš-kali phuv le dizengi. E žuvlja, somnakune lovenca khuvde ande lenge dikhle thaj trujal o maškar thaj o kolin, sas jekh but šukar spektakolo, aver de sar kodova le anglikane žuvljengo lenge zlagenca [...]; thaj e murša, ande šukar kalce/pantolonja thode ande uče podematende, gadenca šukar rangjarde/farbime/kolorime, thaj raxamjenca/jabadenca thaj telal-raxamjenca krugurenca/širurjenca rupune kočakenge (butivar bare so si o vanro) sas sa kadja dudale. But vrama e murša rodenas kakaja/kikavja xarkumake te lačharen len and-e fabrike, birtura, hotelura, restaurantura thaj aver kasave: lengi deksteriteta thaj lengi buti sas but ušardi; lengo bari pokin sas palal i buti kaj kereñas.*”

III. 5

(extrait de Fraser 1992, pages 231 et suivantes)

III. 6

Kalderašicko caxre k-o Garratt Lane, Wandsworth, London, and-o august 1911

(katar Fraser 1992, p231)

IMIGRACIA AND-I KOLUMBIA

And-o 1998, jekh kolombianitiko rom dia jekh akonto p-i imigracia pirre anglunengi:

“*E evroputne roma emigrisarde karing i Maškarutni Amerika, andar i Maškarutni Amerika von geel kering i Telutni Amerika, avile and-o Peru, avile and-i Brazilia, avile and-i Kolumbia [...] Von emigrisarde via Panama, andar Panama nakhle o Atrato thaj avile and-I Antioxia [...] and-e xara le Bogotake, pe khoti, ande verver riga. Palal e kolumbikane roma, kodola biande athe and-I Kolumbia, 150 vaj 160 berša nakhle d'atunčara. Ke m'o papu mulo k-e 75 berša, vov aba sas biando and-i Kolumbia, m'i mami, vi voj muli, biandilisas sa othe.*”

III. 7 (amboldo katar Deman, Katarina (2005) Untersuchung zur Grammatik der Romani-Varietät der Kumpanja in Bogotá/Kolumbien. Graz (Phil. Diss), p. 11)

AVILIPEN AND-I RATUTNI EVROPA

Nesave roma avile austrikane pasporturjenca, probabil andar i Transilvania, via Germania thaj Belgia karing Francia and-o 1866, ama von sas sigo deportime palpale and-i Belgia. And-o 1867, e kaldararja phirde perdal i Francia ande grupurende 30, 40 thaj vi 150 manušenge and-e vurdona cirdine grastendar. [III. 4]

And-o 1868 e kaldararja resle and-o England. Von vazdine penge caxre ande pere le Londonoske, ama na sas dikhle amalikanes le anglikane romendar. Sa ande kodova berš, e kaldararja sikavdile and-i Holandia. Lenge caxre thaj vurdona, thaj vi o ververipen maškar lenge čororre gada thaj o putardo sikavipen le somnakajesko thaj le rupesko, mukle jekh bari impresia pe populacia. Le xiljadenca/mienca, von lodine and-e caxreng kampura, thaj e roma dašti manganas vi jekh taksa an-

drediipnaski. K-o anglunipen le beršesko 1870, e roma avile and-i Francia andar Italia thaj Germani – perdal Balkani thaj Rusia. Von cirdine bute vizitorjen. And-o 1867, and-i Germania, thaj and-o 1868, and-i Holandia, sikavdile angluni var e ursarja/mečkarja; von sas roma ursarja andar e familie Gulabavič, Lazarovič vaj Mitrovič. And-o 1886, 99 kaldararja resle and-o Liverpool. Von avile andar i Grecia, I evropikani rig le Turkiaki, andar Serbia, Bulgaria thaj Romania. O avindo berš, von mekle palem o them. And-o 1885-7 thaj 1907-8, e ursarja bešle and-o Telutni Skotland thaj Upruno England. Ama, special e lovarja sas kodola save, via Germania, resle and-o England ande kodoja vrama. E media thaj i policia kerde kampanije mamuj e roma germanikane pasportosa. Sa kasave akcije kerde pes and-i Francia, Germania vaj Svicerland. Maškar 1911 thaj 1913, e kalderašicko familie Čoron, Kirpač, Demeter vaj Maksimov phirde and-i Britania ande vurdonende penge caxreng, buti savi kerdja bari impresia. [III. 3,5,6]

E AMERIKE

Numaj nesave roma save resle and-I Bari Britania ačhile othe. Sa maj but andar lende gele karing Amerika, kadava ovindoj jekh kotor andar i bari evroputni grupa emigraciaki. E roma save sas deportime othe and-e 16-to thaj 17-to šeliberša na mekhle pretele nijekh vurma. Ama e neve avinde kerde themen sar Argentine vaj USA te thon interdikcije andrediipnaske vaš e roma and-o 1880.

Anglunes, andar 1850 orde, special e britanikane “romanichel” sas kodola save gele karing e Unisarde Thema. E vramasa, jekh nevo grupo sikavdilo, bešindoj rigate okolavere populaciatar, savo sas specializime ande itineranto butja sar si buti le grastenca, buti xarkumasa vaj galava čuknorjenge. And-o 1880, i imigracia and-i Upruni thaj Teluni Amerika paruvdili zurales. Sa maj but manuša andar I Telutni thaj Maškarutni Evropa avile and-e USA andar o Ausro-Ungarikano

Imperiumo, andar Italia, Turkia, Grecia, Rusia thaj Rumunia. Maškar lende sas but roma, sar si e rudarja andar Bulgaria, thaj grupura ungriko-slovakikane bašavne and-o 1883 ; e palutne formisarde o koka-lo le “bašaldengo”, avdive pinzarde sar bašavne and-e saste USA. E rudarja kenas cirkuso, sas artistura thaj životrengne sikavne majmunjenca thaj ričhenca. Von phenenas pala pende ke si austriakura, serbura vaj turkura, kaj virtual sas i sasti balkanikani aria and-o mandaipen kodole vramako. Sa kadja, jekh romano grupo andar i serbikani Mačva, avdive anavjardi “Mačvaja”, resle and-e Unisarde Thema. But roma avile ande thema via Kuba, Kanada, Meksiko vaj Telutni Amerika, katar sas maj lokhes te imigrisares. [III. 6]

E romani populacia andar i Latinikani Amerika isi pretele 2,5 milionja manuša avdive thaj pretele sikavel perfekt e migraciake miškimate andar 1850. e maj bare grupura si palem e kaldararja thaj e lovarja, thaj vi e purane spanikane kale. E sintura save živen opr-o kontinento si jekh evidenca le imigraciaki maškaral e lumjake maripnata, thaj sikavel ke i romani migracia ačhavdili numaj temporar and-o 1914.

E PHIRUTNENGI RECEPCIA AND-E THEMA KAJ RESLE

And-e maj but Ratutne Evropake thema rajarelas o mosko-ačhipen kana sas te oven dikhle e roma. Kadaja paruvda zurales e butja le neve avindenca thaj andja probleme vaš e thanjarde roma. E Holandiake autoriteta, misaljake, astardile te roden droma sar te den rigate le romen imigrantura, thaj sas sa maj phares le sa maj zurale regulaciencia migraciake and-e perutne thema, special Germania. E thanutne situra butivar sas dukhavde e sa maj biamalikane trujalipnastar.

And-o 1850, but zurale anti-“gypsykane” thamja/zakonurja sas kerde vi and-i Bavaria. K-o agor le šeliberšesko kadaja kerda kaj e thanutne roma – special situra – te xasardjon pretele sastes andar o publiko dikhpen, andr-odova so e phirutne grupura, save sas dikhle sar ungriko manuša vaj germanura bikhereske, sas sa maj suspekta. Patjallas pes ke von labjarenas o bitinipen le grastengo thaj o bašavipen sar jekh

paravano/garavipen vaš o mangipen, čoripen thaj aver bilačhimata.

And-o Austro-Ungro, vorta sar and-o Germaniakano Imperiumo, i migracia andja substancialo paruvipnata and-e “gypsyurengi politika”. I migracia sas dikhli e autoriteturandar sar jekh “invazia”, thaj kado ligarda jekhe lokhe-lokhorres zurjaripen le thamien-go/zakonurjengo. Baro restrikcije lenge phiripnaske, zurale regulacije pe lenge butja thaj o anglutno zumavipen registruinasko le romengo lile lenge e baze lenge trajoske, save sas sar jekh angli-programacia le problemengi vaš okoaver kotor le populaciako.

And-o England sas nesave dokumentura drafto save sas te thon o trajo le romengo telal o kotrolo le themesko vaš edukacionalo resa. Ama o parlamento dia rigate kadala thamja ande lengi kamli, riguroso forma. And-i Serbia, o “nomadismimos” sas bimuklo, and-i Francia e “gypsyura” sas registruime maj anglal dekatar 1907, and-o Švedo dia pes ordino jekhe generalo bimuklimasko/interdikciako k-i migracia le romengi, i Argentina aba kerdasas kadaja and-o 1884, thaj palal late e USA, and-o 1885.

KONKLUZIA

I dujto bari migracia le romengi paruvda zurales e romani populacia ande but thema. Ande Latinikani Amerika vaj Australia e romani populacia sas kerdi

numaj pe kadaja migraciaki grupa. Vi te lasa and-o dikhpen ke dromorra le migraciake vaš nesave grupura thaj but familije dašti t-oven palem arakhle, vi te patjasa ke o šerutno drom le migraciako dašti t-ovel sikavdo, ame sam dur katar

o čačutno sikavipen kadale komplekso miškipnasko migraciako. Leske maškar-konecije, laki kompleto istoria inke si te ovel rodini.

Bibliografia

Crowe, David M. (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (2001)** *Gypsies in the Ottoman Empire. A contribution to the history of the Balkans*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. | **Saló, Matt T. / Saló, Sheila (1986)** *Gypsy Immigration to the United States*. In: *Papers from the Sixth and Seventh Annual Meetings, Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York, pp. 85-96 | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Rroma. Volume 1. History, Language and Groups*. Basel: Schwabe Verlag | **Vossen, Rüdiger (1983)** *Zigeuner. Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*. Frankfurt am Main: Ullstein